

I. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

УДК 811.161.2'27:39:37.016

МИСЛЕННЯ – МОВЛЕННЯ – ПАМ'ЯТЬ ЯК ПЕРШООСНОВА ВИВЧЕННЯ РІДНОЇ ТА ІНОЗЕМНОЇ МОВ

Надія Бабич

*Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,
кафедра історії та культури української мови,
вул. Коцюбинського, 2, 58012, Чернівці, Україна,
тел.: 037 258 48 00
ел. пошта: ikum-dpt@chnu.edu.ua*

Мова безпосередньо пов'язана з мисленням, але не всі форми мислення потребують мовленнєвої реалізації. Особливості мовлення цілком підпорядковуються волі й інтелектові. Для засвоєння мови і рідної, й іноземної необхідне середовище і чинники, які забезпечать оволодіння мовою: усвідомлена мета і перспектива, методично грамотні види діяльності, якість інформації, раціональні завдання, інтерактивні форми наочності тощо.

Ключові слова: мислення, мовлення, пам'ять, психіка, система діяльності, спілкування, рідна мова, іноземна мова.

Мова безпосередньо пов'язана з мисленням, але не всі форми мислення потребують мовленнєвої реалізації. „Проте мислення – це не єдиний психічний процес, що здійснює вплив на мовленнєву поведінку людини. Поряд з ним у процесі мовленнєвої діяльності втручаються емоції. Психологічний аспект феномена впливу емоцій на поведінку мовної особистості полягає в її бажанні досягти комунікативної мети” [11: 84]. Ця думка цілком відповідає визначенням слова **психіка**, яка є, по-перше, функцією мозку, його здатністю відображати об'єктивну діяльність у вигляді відчуттів, сприйнять, думок та інших об'єктивних образів об'єктивного світу; по-друге, результатом взаємодії істот із середовищем, продуктом тривалого розвитку життя. Людська психологія – продукт не тільки біології, а й суспільно-історичного розвитку (див. [7: 180-185]). До того ж сягає слово **психіка** грецького *psychē* – „душа”, тобто контакт людини із собою подібними за допомогою мови проходить через душу і значною мірою залежить від її стану. А стан „душі народу” залежав і залежить від володіння неоціненним скарбом – звуковою мовою.

„За теорією лінгвістів Сепіра та Уорфа, – нагадує В. Голобородько, – кожен народ відображає дійсність через свою мову і культуру”, тому дійсність у кожній мові відтворена по-різному, вона ж, відображена в мові українській, є унікальною у порівнянні з переданням її іншими мовами” [див. 4: 315].

Особливості мовлення цілком підпорядковуються волі й інтелектові, залежать від інтелектуальних здібностей і мети висловлювання. Отже, мусять бути середовище і чинники в ньому, які ці здібності (вроджені задатки) розвинуть і спрямують до мети, гідної людини.

Таким середовищем насамперед є сім'я, родина з рідною мовою спілкування, а потім – рідномовний освітньо-виховний заклад і той навчальний заклад, освіту в якому ми хочемо здобути іноземною мовою. Актуалізуємо це покликаннями на висловлювання членів комісії, створеної в царській Росії у 1905 році для встановлення прав української мови:

1) „користуватися нерідною, не звичною з дитинства, не сприйнятою з молоком матері мовою для втілення творчої думки і фантазії можна лише за умови особливого лінгвістичного обдарування” (з основної доповіді [5: 28]);

2) „... І це неправда, боцімто в школі можуть дати людині другу рідну мову. Школа може витравити в людині знання рідної мови, але ніколи мова школи не зробиться для неї настільки близькою, якою була мова втрачена...” (В. Леонтович до Д. Мордовцева – [5: 84]);

3) „... жайворонка не можна навчити співати по-солов'їному, ... тільки шпаки співають чужі пісні, і співають погано. Слова істини, краси і любові повинні вилитися природно і тому вільно; лиш за такої умови вони будуть безсумнівно істинні” (В. Леонтович до Д. Мордовцева – [5: 83]).

Такою є суть і такими є завдання науки (навчання і учіння) будь-якої мови. Очевидно, що і прийдешні покоління матимуть такі самі „клопоти”, оскільки „змішання народів” – тенденція вже незворотна.

Мислення – мовлення – пам'ять – вічна тріада вивчення мови.

Жодна людина не буває до кінця автоматичною, тобто такою, що взагалі не спрямовується свідомістю, бо кожна дію викликає і скеровує усвідомлена мета. У ролі слухача в процесі спілкування ми теж діємо – оцінюємо сказане мовцем, обмірковуємо, приймаємо чи відкидаємо, обговорюємо сказане ним і т.д.

Мовлення необхідно аналізувати в сукупності людських стосунків і психіки людини в цілому. „До психологічної проблематики входить відношення мовлення до думки, перцептивних процесів, емоцій, станів людини, особи в цілому. У ній відтворюються соціальні й особистісні стосунки людей один з одним. А отже, психологічний підхід за кількістю охоплених відношень більш повний, аніж лінгвістичний. Проте очевидно й те, що лінгвістика володіє більшим досвідом і нагромадженою інформацією в описі мовних явищ і форм” [8: 37-38].

На думку вчених, психологія прагне до виявлення загальних рис у всіх видах діяльності, у т. ч. мовленнєвій, а мовознавство зосереджує свою увагу на вивченні саме специфіки мовленнєвої діяльності, тобто мову в цьому випадку розглядають не як засіб спілкування, а як діяльність спілкування.

Людина може рухатися далі по шляху удосконалення своїх знань і вмінь лише тоді, коли вона оволодіватиме уже відомими способами діяльності настільки, що вони автоматично видобуватимуться з пам'яті за першою вимогою життєвих ситуацій.

Пам'ять, за тлумачним словником, – це здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати у свідомості минулі враження [6: VI, 39]. Глибше пояснення з покликанням на А. Лаурія наводить Н. Я. Чутко: „Пам'ять – це зображення (запис), збереження і відтворення слідів минулого досвіду, який дає людині змогу нагромадити інформацію і мати справу зі слідами набутого досвіду після того, як явище, що ці сліди залишило, зникне” [12: 8].

Діяльність, пов'язана з розвитком пам'яті, називається *мнемічною* (від назви богині пам'яті Мнемоз(с)ини. Ця діяльність, окрім притаманних усім людям ознак, має усе ж специфічно індивідуальні риси, а в окремих випадках – навіть дивацтва. А

тому оцінки „добра пам'ять” чи „погана пам'ять” не можуть бути категоричними, бо не можуть охопити всіх ситуацій, де пам'ять себе проявляє, тобто в одних випадках – вона хороша, в інших – погана. Безсумнівним є лише одне – пам'ять треба тренувати, і це тренування має свою „гігієну інтелектуальної праці”, яка значною мірою має бути зорієнтована і на особливості нервової системи кожного учня, повинна цими особливостями координуватися.

І, як твердять психологи, тривале збереження кожним, хто чогось навчається, потрібної інформації в пам'яті готується усім процесом навчання; знання можуть бути відтворені й актуалізовані, якщо вплив, який іде від учителя, залишає слід у сфері почуттів, думок і вчинків учня. Тому дуже високою мусить бути відповідальністю учителя за кількість і зміст інформації, яку впродовж одинадцяти років у школі середній, а потім ще 4-5 років у вищій фаховій школі отримує учень.

Кожній високорозвиненій істоті властива *генетична*, тобто вроджена пам'ять, яка „передає” інстинктивні дії, реакції поведінки.

Моторна (рухова) пам'ять – це запам'ятовування, збереження і відтворення рухів („пам'ять тіла”, „пам'ять-звичка”; хода, манера розмовляти, сміятися, жестикулювати; *писати*). Вважаємо, що це треба враховувати, формулюючи зміст інтерактивних методів навчання.

Емоційна пам'ять – пристосовує людину, адаптує до того, що їй підносить життя, у т. ч. інші люди, адже без емоцій, не відчувши, людина не оцінить належно, що їй знадобиться, а що ні, що є добро, а що зло, що позитивне, а що негативне. „Емоційна пам'ять адаптує нас до того, що відбувається, відволікаючи від поганого і спрямовуючи до доброго – для створення настрою, який сприятиме роботі, творенню, творчості” [12: 11].

Образна (наочна) пам'ять – це запам'ятовування з допомогою органів відчуттів, а тому вона буває: зорова, слухова, нюхова, смакова, дотикова (ці види пам'яті притаманні і тваринам) (згадаймо систему виховання М. Монтесорі).

Словесно-логічна пам'ять (її має лише людина) – пам'ять, в основі якої є наші думки і мовлення. Ця пам'ять не просто фіксує, а переробляє словесну інформацію, виділяє з неї найбільш суттєве, відсіває побічне, несуттєве, утримує не слова, безпосередньо почуті, а ті думки, які цим „набором” слів реалізується [див. 12]. Саме тому, вважають, людина не може запам'ятовувати дослівно (з книг чи усного мовлення) великі шматки тексту (хіба що зумисне заучуючи), але зміст цього тексту здатна запам'ятати, відтворити. Тому і вважаємо, що саме мовленнєве середовище, а не заучування текстів, є найбільш доцільним методичним прийомом.

З огляду на те, що в пам'яті відбуваються такі процеси: *запам'ятовування* > *збереження* > *відтворення* > *забування*, – набувати знання треба цілеспрямовано, суспільно усвідомлено, особливо якщо йдеться про тренування не *довільної* пам'яті (вона ґрунтується на спеціальних мнемічних діях), а *безпосередньої* (мимовільної) пам'яті – коли немає спеціального наміру щось запам'ятати або пригадати.

Відомо, що однією з основних характеристик пам'яті є її *обсяг* – від нього залежить багатство й різноманітність знань. У наш час, коли потік інформації різко збільшився і продовжує зростати, актуально навчитися синтезувати: що необхідно запам'ятати, а що можна буде відновити за допомогою довідково-енциклопедичних джерел. Кажуть, що без слова „забути” не існувало б слова „запам'ятати”. А народ каже ще й таке: *з пам'яті (казати, видобути), по пам'яті (щось відтворювати); врізатися (закарбуватися) в пам'ять; зберігати в пам'яті, перебирати (перегортати) в пам'яті, викидати (виривати) з пам'яті* та ін. Так народ мовними

засобами закріпив своє ставлення до пам'яті як до чогось живого, конкретного, мінливого, керованого.

Основна вимога до запам'ятовування – його осмисленість, логічність. Цього можуть домогтися люди всіх вікових категорій. А механічне, неосмислене запам'ятовування не дасть тривких знань.

Таким чином, пам'ять, її міцність, глибина й обсяг зафіксованих нею знань залежить від:

- 1) особливостей нервової системи людини;
- 2) віку;
- 3) фізичного стану (здоров'я людини);
- 4) кількості інформації та інтенсивності, тривалості її надходження;
- 5) якості інформації, у т. ч. її відповідності особливостям пам'яті: один краще запам'ятовує факти, інший – уявлення (образи), у третього поєднується запам'ятовування того й іншого;
- 6) способу запам'ятовування – механічне й логічно-осмислене, природне (мимовільне) чи спонукане спеціальними мнемічними зусиллями („зазубрювання”);
- 7) особливостей „цільової установки” на запам'ятовування – „знання для іспиту” чи „на все життя”, фахові чи повсякденні;
- 8) активності (частоти) відтворення, активізації набутих знань;
- 9) вибіркового характеру запам'ятовування, через що пам'яті потрібно „давати установку” на запам'ятовування.

Є пам'ять індивідуальна, є національна і є загальнолюдська. Перша черпає з індивідуальних пам'ятей інших людей і, безсумнівно, з національної пам'яті. Найціннішою скарбницею національної пам'яті є мова народу, „ота, – як писав П. Мирний, – жива схованка його духу, його багата скарбниця...” [4: 100]. Жодного найдовшого життя не вистачить, щоб цю скарбницю до кінця осягнути, але вивчити ключі до неї (її фонетичну і граматичну організацію) раз і назавжди людина мусить не лише тому, що вона сама – крапелька крові для найменшого корінця генетичного дерева свого народу, а й задля органічного входження в суспільне життя, яке цією мовою користується, яке нею примножує своє духовне багатство.

Педагогічний і життєвий досвід дозволили К. Ушинському написати таке: „Дитина, розвиток якої не був спотворений силою, здебільшого в п'ять чи шість років говорить уже жваво і правильно своєю рідною мовою... **Ті дуже помиляються, хто думає, що в цьому засвоєнні дитиною рідної мови діє тільки пам'ять** (виділено нами. – *Н.Б.*): ніякої пам'яті не вистачило б на те, щоб запам'ятати не тільки всі слова якої-небудь мови, а навіть усі можливі сполучення цих слів та всі їх видозміни... Мова, створена народом, **розвиває в духові дитини здібність**, яку створює в людині слово і яка відрізняє дитину від тварини – **розвиває дух**” [10: 124]. Тому посередництво рідної мови у процесі вивчення іноземної – теж вельми важливий методичний елемент процесу навчання.

К. Ушинський виділяв два види пам'яті – **механічну і свідому**: механічна *бере* знання, набуває їх, а свідомі – *реалізує* їх, допомагає людині знаннями користуватися. Зрозуміло, що без одного виду пам'яті неможливий другий, неможливі навички, які саме і є метою як навчання, так і учіння [див. 10]. Великий педагог вбачав завдання вчителя у тому, щоб: 1) розвинути вроджену здібність, яку називають даром слова; 2) підвести дітей до свідомого оволодіння скарбами рідної мови і 3) навчити дітей логіки цієї мови, тобто їх граматичних законів у їх логічній системі (див.: Избранные педагогические сочинения, 1945, с. 338). Саме цього

необхідно навчати і викладачеві іноземної мови, якщо мета обидвох – учня і вчителя – засвоїти мову для практичного користування нею.

Отже, щоб досягти успіхів у навчанні, учень мусить *думати*, а думання – активний психо-фізіологічний процес, який повинен бути самоконтрольованим, а також керованим збоку (кимось або чимось); активізує його, зокрема, пізнавальна мета.

Розмірковування, обмірковування (осмислювання), умовисновки та інші процеси активного мислення виникають тоді, коли завдання для учня є бодай до певної міри новим і він переконується в тому, що для його вирішення неможливо обійтися звичними засобами – потрібні нові знання. Таке усвідомлення приходить тоді, коли учителеві вдається:

- 1) зацікавити учнів новим для них матеріалом;
- 2) створити проблемну ситуацію, тобто *поставити завдання*, яке не вдається вирішити без нових знань;
- 3) організувати „зіткнення з трудностю”, яку можна подолати лише з допомогою нових знань;
- 4) підтримувати розумову активність учнів упродовж усього процесу пізнання – від ознайомлення з новим матеріалом до його засвоєння і появи навичок користування (індуктивний метод пояснення, метод навідних запитань тощо);
- 5) володіти різноманітним дидактичним матеріалом і майстерно подавати його [детальніше див. 1].

Доречно нагадати, що мовлення як процес суб'єктивний неможливе без того, щоб мова була суб'єктивною приналежністю мовця [9: 23], тому мовлення – це не завжди діяльність, а мовленнєва особистість без такої діяльності не сформується. „Важливо розглядати мову як засіб зміни поведінки людини, як лінгвістичний варіант її соціальної поведінки. Особистість людини, – вважає В. Жельвіс, – ґрунтується не на генетичних програмах, закладених в організм людини, тобто не на її спадкових властивостях і якостях і навіть не на вдало набутих знаннях і вміннях, а на **системі діяльностей**, яка, природно, зумовлена знаннями, навичками й уміннями” [2: 5]. Суперечність, закладена в цій тезі, очевидна, але саме вона й спонукає до усвідомлення потреби набуття знань і навичок тієї мови, яка необхідна для практичної діяльності в конкретних умовах різномовного суспільства або середовища мовців.

Кожен, хто у навчальному процесі виконує роль учителя, мусить знати змістові ознаки розумового розвитку, без чого індивідуальний підхід до учня неможливий. За М. Левітовим, це такі ознаки:

- 1) **самостійність мислення** – і генетична, і виховна, набута риса, її корекція може бути і психологічною, і педагогічною;
- 2) **швидкість і тривкість** (міцність) **засвоєння** матеріалу – риси індивідуально-психологічні, які можна натренувати, але не бажано при цьому чинити насильство над психікою;
- 3) **швидкість розумового орієнтування** (кмітливність) при вирішенні нестандартних задач – залежить як від багажу знань, їх різнобічності, так і від практичного досвіду, але не менше й від психологічного типу особистості учня;
- 4) **глибина проникнення в суть** виучуваних явищ – зокрема, уміння виділити суттєве і несуттєве, актуальне і суто пізнавальне; здатність співвіднести („просіяти”) цілком нову інформацію з відомою в іншому аспекті;

5) **критичність розуму** – здатність оцінити здобутки науки в певній галузі, виявити в знаннях про певний предмет досягнення і проблеми, які потребують вирішення, відчуття вдячності попередникам і почуття власного обов'язку в цій галузі, самооцінка своїх можливостей і, звичайно, відсутність схильності до упереджених необґрунтованих зауважень.

Ідеальним є варіант, коли всі п'ять ознак притаманні одній людині, та, власне, вони й не можуть існувати одна без одної. І ніколи самі лише природні дані без послідовного й постійного інтелектуального та морального виховання, самовиховання не забезпечать розвиток дитини, не подарують суспільству обдаровану особистість – адже відомо, що лише розвивальне навчання сприяє розумовому розвитку. Видатний педагог П. Блонський вважав, що „порожня голова не розмірковує: чим більше досвіду і знань має ця голова, тим більше здатна вона міркувати”.

У цьому зв'язку доречно навести прийняту практично всіма психологами **схему поетапного формування розумових дій**.

1. **Система вказівок щодо того, як виконати нову дію** (умова завдання з чітко сформульованою метою пошуку; зразок виконання, дозування матеріалу, аналізу, вказівки на технічні вимоги – підкреслення, надписи, схеми тощо)

2. **Матеріалізація дії** – дія виконується на предметах або їх зображеннях (схемах, кресленнях, макетах, моделях, кросвордах та ін.), здійснюється їх предметне зіставлення, вимірювання, переміщення, змінювання і т. ін.

3. **Виконання цих дій з допомогою мовлення вголос** без опертя на предмет – мовленнєва дія реалізується як відображення дії матеріальної.

4. **Перенесення голосної мовленнєвої дії на внутрішній план** (приговорювання „про себе” – це те саме зовнішнє мовлення, але для „для себе”).

5. **Діяльність у рамках цього внутрішнього мовлення**, під час якої відбувається значне „стискування” мовного матеріалу – мовлення „про себе” значно коротше, можливий пропуск логічно не актуалізованих компонентів тощо.

Очевидно, що послідовність 3, 4, 5 етапів може бути змінена у той спосіб, що спочатку внутрішнє мовлення („про себе”) оцінить матеріалізовану предметами чи їх зображеннями дію, а після цього будуть названі вголос і предмети, і дії, виконані з ними.

Отже, розумовий розвиток залежить і від природи людини, і від її виховання. Це враховуємо, якщо прагнемо оволодіти належно і рідною мовою, і українською як іноземною.

Тема була б висвітлена надто традиційно, як кажуть – „хрестоматійно”, якщо б випустити з уваги силу впливу потужного „конкурента” пам'яті і, ми вважаємо, навіть мислення – Інтернет. Сьогодні за лічені секунди можна отримати переклад будь-якого слова або й тексту з будь-якої мови мовою рідною чи тою, яку вчать. Тому завдання „вивчіть слова напам'ять і введіть їх у відповідній формі в речення” учні (студенти) виконують переважно з допомогою комп'ютера чи високотехнічного особистого телефона. „Всесвітня” павутина (хвала авторам новітніх технологій!) вивільнила людину від необхідності тримати в пам'яті великий обсяг інформації, яка раніше тренувала пам'ять, забезпечувала її тривкість, спонукала до удосконалення того виду пам'яті, який у людини був найбільш розвинений. І учні про деяких педагогів, і педагоги про сучасних учнів нерідко кажуть: „Так швидко забувають!” Хай живе Інтернет! Але хай живе, а не дрімає, в очікуванні натискування клавіатури комп'ютера, людська пам'ять і творче мислення!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богоявленский Д. Н. Психология усвоения орфографии / Д. Н. Богоявленский. – М. : Просвещение, 1966. – 2-е изд. – 306 с.
2. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи. Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия / В. И. Жельвис. – Ярославль, 1990. – 81 с.
3. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1976. – 303 с.
4. Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову / Упор. В.І. Лучук – К. : Рад. письм., 1990. – 392 с.
5. Обь отъмене стесненій малорускаго печатнаго слова. – Спб., 1905. – 85 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – Т. 6. – К. : Наук. думка, 1970–1975.
7. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – Т. 9. – К., 1983. – С. 180–181.
8. Ушакова Т. Н. Методы исследования речи в психологи / Т. Н. Ушакова // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7. – № 3. – С. 26–39.
9. Ушакова Т. Н. Психология речи и психолінгвістика / Т. Н. Ушакова // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 12–25.
10. Ушинський К. Д. Рідне слово / Костянтин Дмитрович Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – Т. 1. – К., 1983. – С. 104–133.
11. Фадеева О. Психологічні аспекти в лінгвістичному аналізі конфліктної мовленнєвої ситуації / О. Фадеева // Studia methodologica: Філософія. Філологія. – 1998. – № 4. – С. 80–88.
12. Чутко Н. Я. Развитие памяти школьников / Н. Я. Чутко. – М. : Педагогика, 1982. – 96 с.

*Стаття надійшла до редакції 05.02.2013
доопрацьована 10. 02.2013
прийнята до друку 12. 02.2013*

**THINKING, SPEAKING AND MEMORY AS THE FOUNDATION FOR
LEARNING NATIVE AND FOREIGN LANGUAGES**

Nadiya Babych

*Yuri Fedkovych Chernovetsky Department of History and Culture of the Ukrainian language,
str. Kotsyubinskogo, 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine,
phone: 037 258 48 00
e. mail: ikum - dpt@chnu.edu.ua*

Language is directly related to thinking, but not all forms of thinking require voice implementation. The features of speech are entirely subject to the will and intellect. The essential environment and factors for acquiring both a native and foreign language include the following: a conscious purpose and perspective, methodically literate activities, quality of information, rational exercises and interactive forms of clarity.

Key words: thinking, speaking, memory, psyche, system of activity, communication, native language, foreign language.

**МЫШЛЕНИЕ – РЕЧЬ – ПАМЯТЬ
КАК ПЕРВООСНОВА ИЗУЧЕНИЯ
РОДНОГО И ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКОВ**

Надежда Бабиц

*Черновицкий национальный университет имени Ю. Федьковича,
кафедра истории и культуры украинского языка,
ул. Коцюбинского, 2, 58012, Черновцы, Украина,
тел.: 037 258 48 00
эл. почта: ikit - dpt@chnu.edu.ua*

Язык непосредственно связан с мышлением, но не все формы мышления требуют речевой реализации. Особенности речи целиком подчиняются воле и интеллекту. Для изучения языка и родного, и иностранного необходима среда и факторы, обеспечивающие овладение языком: осознанная цель и перспектива, методически грамотные виды деятельности, качество информации, рациональные задачи, интерактивные формы наглядности и т.под.

Ключевые слова: мышление, речь, память, психика, система деятельности, общение, родной язык, иностранный язык.